

taren inte, i tillräckligt hög grad, brottats med de teoretiska referensernas olikheter och komparabilitet. Författaren reder till exempel inte ut relationerna mellan begreppen berättelser och reseberättelser eller beskriver den kritik som andra forskare utfärdat mot den berättelsedefinition hon tar avstamp i. Hon använder också omväxlande termer som reseskildring, långfärdsskildring, segelberättelse och segelskildring. Jag saknar också en diskussion om relationerna mellan de olika genrer som format, inspirerat och till viss del karakteriserar seglingskildringarna, till exempel följetongen, rapporten, bloggen, dagboken och loggboken. Inte heller för författaren en vetenskaplig diskussion kring karaktären på de erfarenheter hon undersöker. Som läsare förblir det oklart vad som skiljer händelse och erfarenhet åt och vems erfarenheter det gäller. Ibland hänvisar författaren till skribenten, ibland seglaren, långfärdsseglaren, berättaren, besättningen och ibland till båtens namn. Detta sammantaget gör att syftets andra led, ”att visa hur berättelser, berättande och erfarenheter står i ömsesidig relation till varandra”, blir något oklart och att avhandlingen inte har en riktigt stabil grund att stå på.

Det skulle dock vara olyckligt om denna instabilitet skymde sikten för de många fördelar avhandlingen har. För egen del är igenkänningsfaktorn hög, trots att det var trettio år sedan jag seglade i samma farvatten. Författaren har således lyckats förmedla livet ombord på ett mycket trovärdigt och inlämnande sätt. Med avhandlingen har Hanna Jansson tagit sig an ett aktuellt, spännande och växande forskningsfält och varsamt och lyhört lyft fram komplexiteten i det till synes enkla. De många intressanta analyserna av sajternas fotografier, reseberättelsernas narrativa geografi och rumsligheter och växlingar mellan förväntanshorisonter och erfarenhetsrum i berättandet inger respekt, skapar intresseväckande läsning och gör detta till en viktig och inspirerande doktorsavhandling i etnologi.

Susanne Nylund Skog, Uppsala

Christina Sandberg: *Med döden som protagonist. En diskursanalytisk studie om dödens makt*. Åbo Akademis förlag, Åbo 2016. 246 s. English summary. ISBN 978-951-765-846-1.

Christina Sandberg har i sin avhandling i folkloristik, *Med döden som protagonist. En diskursanalytisk fallstudie om dödens makt*, tagit sig an ett för oss alla angeläget ämne: döden. Hon skriver därmed in sig i en sedan länge etablerad etnologisk/folkloristisk ämnestradition, där många studier redan är gjorda fast utifrån delvis andra utgångspunkter. Louise Hagbergs *När döden gästar* (1937, i nytryck 2015) är närmast emblematisks i sammanhanget, men även andra etnologer och folklorister har gjort studier på detta tema.

Christina Sandbergs avhandling är till formen en icke illustrerad monografi på 246 sidor, som inkluderar käll- och litteraturförteckning samt ett appendix, där informanternas familje- och dödsberättelser återfinns. Syftet är att ur ett folkloristiskt perspektiv och med exempel från författarens intervjumaterial visa vilka former av maktagerande som kan förekomma i samband med ett dödsfall i familjen och vilka konsekvenser makthandlingar i dödens diskurs kan få för de berörda, men också hur makt uttrycks under själva intervjuerna. Utgångspunkten är Michel Foucaults tes att makt finns ständigt och överallt i alla relationer.

Avhandlingen bygger huvudsakligen på intervjuer men tar också upp skriftligt material, bland annat vetenskapliga studier inom olika discipliner, vilka behandlar döden samt några populärvetenskapliga alster. Inledningsvis ger Sandberg en överblick över forskning kring döden, dödsföreställningar och dödens ritualer, vilken visar att hon är väl insatt i ämnet såväl inom folkloristik och etnologi som inom andra discipliner.

Dispositionsmässigt är avhandlingen indelad i fyra delar – ”Att forska kring döden”, ”Att tala om döden”, ”Att agera kring döden” och avslutningen ”Att synliggöra makt i dödens diskurs” – och uppbyggd som ett slags ”resa” från sjukdom och dödsfall till begravning, sorg och nyorientering i intervjupersonernas liv. Den första delen

utgör ett slags bakgrundskapitel, där syfte, material, teori och metod presenteras liksom forskning om döden inom olika discipliner och utifrån olika infallsvinklar. Här tas också dödens plats i det offentliga respektive det privata upp och den förändring som skett därvidlag.

Material och intervjumetod

Christina Sandberg har genomfört ett ordentligt fältarbete. Hennes huvudmaterial består av intervjuer med fem familjer, inalles tretton informanter, som givits fingerade namn. De första intervjuerna var strukturerade, övriga hade karaktären av öppna samtal. Dessutom har Sandberg intervjuat personer som genom sin professionella verksamhet kommer i kontakt med döden (läkare, präst, polis, psykolog, två begravningsentreprenörer). Det gedigna empiriska material som redovisas är en av studiens stora förtjänster.

Fältarbetet pågick under åren 2001 till och med 2007, medan det regelrätta avhandlingsarbetet inleddes 2005. År 2009 skedde så ett teoretisk-metodiskt perspektivbyte från folkloristisk berättelseforskning rörande hur döden uppfattas i dagens samhälle till diskursanalys med Michel Foucaults teoribygge och diskussioner om makt som främsta inspirationskälla (se mer om perspektivbytet nedan).

Författaren visar sig vara väl inläst på litteratur som berör etnografisk metod och fältarbete, bland annat diskuterar hon olika intervjumetoder och deras för- respektive nackdelar. Här kommer hon också in på frågor som berör närhet och distans. Hon skriver (hänvisande till Eero Suoninen 1993): ”Det gäller för forskaren att distansera sig från den talande personen, informanten, och fokusera betydelsemönster i språkbruket, för då fås en bättre uppfattning om till exempel informantens rollidentitet och hur den styrs av konventioner i olika sammanhang” (s. 32). Men är det verkligen så folklorister och etnologer arbetar idag? Visst måste vi försöka lära oss den svåra konsten att i forskningsprocessen pendla mellan närhet och distans, som Billy Ehn skriver om i *Vardagslivets etnologi* (1996), men här låter det närmast som om forskaren skulle ha ett rent instrumentellt förhåll-

ningssätt till sina informanter. Ett sådant förhållningssätt anser jag inte att Sandberg uppvisar i sin studie. Hon framstår som en lyhörd och respektfull intervjuare, som förmår vara närvarande i intervjusituationen, men som också behärskar konsten att distansera sig när det kommer till att analysera materialet.

Som alltid finns det många aspekter att fundera på när det gäller intervjuer och Christina Sandberg reflekterar kring många av dem, men några saknar jag ett fördjupat resonemang om. Jag hade till exempel gärna sett en diskussion om betydelsen av att hon var bekant med vissa informanter på förhand, men inte med andra. Vidare hade det varit värdefullt med en diskussion om undersökningens design med avseende på intervjuerna med olika familjemedlemmar. Vad kan det ha betytt att den sista informanten som intervjuades i en familj möjligen hade fått information av de övriga om vad intervjun skulle handla om?

I övrigt vill jag dock understryka att Sandberg förtjänstfullt diskuterar intervjumetoden och sin egen roll som intervjuare i makt-hänseende. Hon talar här om självreflexion, inte reflexivitet, vilket annars är det gängse begreppet i dagens etnologisk-folkloristiska forskning, åtminstone i Sverige. Här skulle jag dock ha önskat mig några mer djupgående reflexioner kring vissa forskningsetiska frågor. Exempel på en sådan fråga är språkfrågan. Då vissa informanter är svenskspråkiga och andra finskspråkiga, har forskaren översatt de finska citaten till svenska, vilket inte är helt oproblematiskt. En viss diskussion förs kring denna problematik, men konsekvenserna av detta förfaringsätt borde ha diskuterats mer ingående.

Makt i sorgesammanhang

Michel Foucault menar att makt finns överallt och Christina Sandberg citerar hans eleganta utsaga ”people know what they do; they frequently know why they do what they do; but what they don't know is what they do does” (i Dreyfus & Rabinow 1998:187). Påtagligt inspirerad av Foucault diskuterar hon hur maktrelationer och maktagerande är synligt i snart sagt varje sammanhang, dock utan att beröra till ex-

empel genus eller klass, områden där maktrelationer annars brukar ge sig till känna.

Sandberg diskuterar maktrelationer i andra sammanhang, till exempel hur de kan ta sig uttryck under fältarbetet. Hon granskar bland annat kritiskt sin egen roll som intervjuare. Vidare uppmärksammar hon läsaren på att makt inte enbart uttrycks genom tal och handling, utan också kan uttryckas i olika tystnadsstrategier. I sitt material finner hon olika slags tystnader: den närvarande dödens tystnad, den skonande tystnaden och hjälplöshetens tystnad. Därtill finns olika språkliga markörer som vidmakthåller tystnad eller innebär omskrivningar, till exempel metaforer. Även kroppsspråket visar om informanten är besvärad och inte vill fördjupa sig i ett visst ämne. Men makt uttrycks naturligtvis också i olika former av agerande. Här talar Sandberg om sjukdomens makt, dödens makt och samhällets makt.

Sjukdomens makt exemplifieras bland annat av alla auktoriteter man utsätts för när man blir allvarligt sjuk, till exempel inom sjukvården (den auktoritära sjukvårdens makt). Men det handlar också om förväntningar, explicita och implicita, som finns på de anhöriga att ständigt finnas till hands, att vårda, ta hand om, att vara beredda både om den sjuke befinner sig på sjukhus och ännu mer om vederbörande befinner sig i hemmet. Dödens makt kan till exempel handla om hur äkta makar påverkas av att se livskamraten tyna bort och livsviljan avta. Att ha och kunna återge detaljerade minnen av händelsen (dödsfallet) kan ses som uttryck för dödens makt: när ingen längre minns en är man slutgiltigt död! Samhällets makt handlar bland annat om återupplivningsförsök, att polis tillkallas vid dödsfall i hemmet, att svarta liksäckar används, att det kommer en likbil i stället för en ambulans och det handlar om de professionella aktörernas (polisens, sjukvårdspersonalens) agerande (empatiskt, instrumentellt, vänligt, avmätt och så vidare).

Ett avsnitt handlar om begravningen och visar att de efterlevande alltid försöker tillmötesgå den avlidnes önskemål om begravningens utformning. Om sådana önskemål ej finns, försöker man ordna begravningen på ett sätt som man

tror att den döde skulle ha önskat. Religionen som sådan är dock ganska frånvarande i texten, vilket känns en aning överraskande. Även om informanterna inte betraktar sig själva eller den avlidne som särskilt religiöst orienterade, kunde man ändå ha tänkt sig att några reflexioner kring tro och religion framskyntat. Något som däremot diskuteras är olika former av kondoleanser. Många gånger är en kram eller ett fast handslag att föredra framför tomma ord eller uttryck av typen ”det var Guds vilja” eller ”det måste vara en lättnad att han/hon slipper lida längre”.

Ett intressant avsnitt handlar om vem som tar på sig rollen, eller tillskrivs rollen som primärsörjande i en familj: änkan/änklingen, barnen eller föräldrarna. En viktig observation är att en person kan vara primärsörjande i ett sammanhang, men inte i ett annat. Här finns olika maktrelationer inbyggda såsom när en ung änka inte tilldelas rollen som primärsörjande, därför att svärmodern gör anspråk på den rollen.

Slutligen diskuteras den period av nyorientering som inträder ungefär ett år efter dödsfallet – här kan man jämföra med uttrycket *sorgeår* – då de anhöriga börjar kunna återgå till ett normalt vardagsliv igen och finna mening med sin tillvaro. I avslutningen diskuteras också hur informanterna skapar identitet i förhållande till den döde. Det hör till god ton att inte tala illa om de döda och det gör i princip inte Sandbergs informanter heller. I stället lyfts den avlidnes alla förtjänster fram. De beskrivs som aktiva, positiva och starka personer och informanterna betonar inte sällan hur lika de själva är den avlidne, vilket Sandberg kallar positiv manipulation. Motsatsen är negativ manipulation, då informanten framhåller sina egna (eller någon annans) negativa egenskaper i kontrast till den dödes. Dessa typer av manipulationer skapar en viss bild hos intervjuaren/forskaren både av den avlidne och av informanten själv och kan således betraktas som ett slags maktagerande om än omedvetet.

Teori, metod och centrala begrepp

Christina Sandberg beskriver det teoretisk-metodiska perspektivbytet hon vidtagit från det vi kan kalla folkloristisk berättelseforskning till

diskursanalys. Det skedde 2009, det vill säga efter det att materialinsamlingen redan var gjord. Det förra perspektivet befanns, enligt henne, vara "för urbenat" av tidigare forskning (s. 40). Hon nämner förutom diskursanalys som inspirationskälla även etnologisk kulturanalys i Billy Ehns och Orvar Löfgrens tappning, men även grounded theory. Det senare angreppssättet återknyter hon dock inte till i större utsträckning under resans gång.

Som den folklorist hon i grunden är menar Sandberg att man inom berättelseteoretisk forskning fokuserar berättaren, genrespecifika regler, berättarkonventioner samt textualiseringsprocessen, medan den kommunikativa relationen mellan uttalanden och deras effekt i diskursen står i fokus i en diskursteoretisk studie. Det låter rimligt. Det tycks mig dock som om författaren försökt kombinera dessa teoretiska angreppssätt och frågan är om man verkligen kan kombinera dem. Jag känner viss tveksamhet och skulle vilja påstå att det genomgående märks att Sandberg är en folkloristiskt skolad forskare i första hand. Det syns bland annat i avsnitten som behandlar tolkning, närläsning och transkribering.

Christina Sandberg betraktar sin studie som en kulturanalytiskt inspirerad fallstudie där hon med en diskursanalytisk forskningsansats och med punktnedslag studerar hur makt uttrycks i olika diskurser kring döden. Hon skriver bland annat: "Genom kulturanalys får jag som forskaren ledtrådar till hur människan skolas in i och påverkas av olika gemenskaper och deras traditioner, medan diskursanalys genom studier av talakter ger ledtrådar till hur människan själv uppfattar och tolkar ett fenomen eller en erfarenhet och vad detta får för konsekvenser för honom" (s. 31). För mig låter detta en smula motsägelsefullt, eftersom jag uppfattar det som om kulturanalysen och diskursanalys har olika mål. Kulturanalys söker bakomliggande mönster, medan diskursanalysen inte intresserar sig för något som ligger bakom eller under, utan för (i detta fall) talakten i stunden, här och nu.

Diskursanalyser fokuserar inte enskilda människors intentioner och tänkesätt, skriver Sandberg. I stället intresserar forskaren sig för

hur diskurser produceras "till exempel hur den egna och andras identitet skapas i olika specifika kontexter" (s. 29). Här blir jag emellertid fundersam. Kan man gifta ihop diskursanalys med forskning om identitet? Möjligen handlar det om ordvalet hos de forskare som Sandberg hänvisar till och inte om hennes eget ställningstagande. Själv förknippar jag identitetsbegreppet med modernitetsforskning, medan diskursanalys tycks mig mer befryndad med postmodernitet och poststrukturalism.

Minnen och berättelser

Christina Sandberg tar upp en diskussion om minnen och berättelser, där hon redogör för det fenomen att en berättelse om en viss händelse i sin tur kan präglade minnet av själva händelsen eller erfarenheten. Minnet skulle alltså påverkas av hur händelsen/erfarenheten återberättas. Denna intressanta diskussion hade jag gärna sett mer av i analysen av Sandbergs eget material. Det är ju en diskussion som är aktuell för alla som använder sig av intervjuer som forskningsmaterial. De flesta etnologer och folklorister idag torde vara ense om att det är praktiskt taget omöjligt att berätta om en händelse "precis som den var". Även en mycket realistisk återgivning av det inträffade inrymmer tolkningar och vinklingar som berättaren ofta inte ens reflekterar över. I den meningen är alla berättelser "fabricerade" utan att för den skull vara "lögn och förbannad dikt".

En annan aspekt av relationen mellan (levnads)berättelser, intervjuer och minnen har med tidsavståndet att göra. Hur långt tillbaka i tiden de i avhandlingen skildrade dödsfallen inträffade borde rimligen innebära vissa skillnader vad minne och återberättande beträffar. Några dödsfall hade skett relativt nyligen, medan andra låg flera decennier tillbaka i tiden. Tidsavståndet påverkar sannolikt informanternas minnesbild på olika sätt, vilket kunde ha diskuterats närmare av Sandberg. Här finns en rikhaltig forskningslitteratur, som behandlar fenomenet som "förgyllning" av minnen, att anknyta till.

Språk och akribi

Christina Sandbergs avhandling är språkligt väl-

skriven, men en del korrekturfel finns. Kanske är tidsbrist en av förklaringarna till att en del slarvfel också kan upptäckas. Ibland blandar sig en del vardagliga ordvändningar och talspråksmässiga uttryck in i det i övrigt vetenskapligt korrekta språket, men det stör knappast helhetsintrycket. Käll- och litteraturförteckningen förefaller vara korrekt. Att litteraturlistan är tematiskt uppdelad kan säkert vara bra om man söker ett speciellt tema, men som opponerats innebar det en hel del bläddrande för att hitta olika verk under rätt temarubrik.

Slutomdöme

Avhandlingens syfte är, som inledningsvis nämnts, att ur ett folkloristiskt perspektiv och med exempel från intervjumaterialet visa vilka former av maktagerande som kan förekomma i samband med ett dödsfall i familjen samt vilka konsekvenser makthandlingar i dödens diskurs kan få för de berörda, men också hur makt uttrycks under själva intervjuerna. Detta syfte har enligt min mening uppfylls, men jag frågar mig om författaren inte kunnat nå liknande resultat även utan att ha lutat sig så mycket mot diskursanalys. Ett bestående intryck är nämligen att Sandberg först och främst visar sin kompetens som folkloristiskt skolad forskare och där vandrar hon på säker mark. Makt- och diskursanalysen, som ägnas mycket utrymme i avhandlingens inledande kapitel, är däremot inte helt inar-

betad i analyskapiteln. Själva greppet att ta upp olika maktrelationer och maktageranden, som uppstår i samband med ett dödsfall, är dock innovativt och värt att uppmärksamma. Särskilt intressant är diskussionen om den så kallade primärsörjaren i familjen, ett spår som det är fullt möjligt att utforska vidare.

Slutligen vill jag framhålla att Christina Sandbergs avhandling *Med döden som protagonist* är en studie som väl fyller sin plats inom det etno- folkloristiska forskningsfältet. Den utgör också ett välkommet bidrag till den vetenskapliga diskussionen om synen på döden, döendet och sorgen hos de efterlevande i en samtidskontext. En av de stora förtjänsterna är Sandbergs fältarbete och det gedigna empiriska material som hon har skapat, vilket utgör en god grund för undersökningen. Genom sin samtidsundersökning och sin beläsenhet inom det aktuella forskningsfältet har hon lämnat ett viktigt bidrag till den etnologiska och folkloristiska forskningen som handlar om döden och dödens ritualer. Undersökningen har ett intresse för framtida forskning inom detta område för såväl etnologer och folklorister som för forskare inom andra discipliner samt för en intresserad allmänhet. Därtill kommer säkert också själva intervjumaterialet, som nu arkiveras, att vara till glädje för framtida forskare.

Birgitta Meurling, Uppsala